

MOLNÁR ALBERT ÉS A „TITKOS TUDOMÁNYOK”

A *Molnár Albert éneke* bizony furcsa feltételezésekre derít fényt; arról tanúskodik, hogy nem sokkal halála után a folklorisztikus hiedelem fausti szerepet osztott a kegyes prédikátorra, akkori irodalmunk „utazó nagykövetére”. Egy Debrecenben őrzött, kéziratos kolligátumban maradt ránk a vers, melynek függelékéből megtudjuk, hogy Molnár Albert

*Végtére annyira jutván, Ördögtül is megcsalván
Vérrel tölt kézírást pénzért....*

vagyis a népi babona az ördöggel való cimborálással gyanúsította meg a zsoltárfordítót (TOLNAI 1958).

Volt-e alapja ennek a vélekedésnek? Vajon foglalkozott-e Szenci titkos tudományokkal? Életrajzából tudjuk, ismeretségei bőséges lehetőséget adtak erre, de az a kérdés még mindig nem tisztázott, vajon ismeretségei termékeny kapcsolatot jelentettek-e a politikailag, teológiaiilag és filozófiailag nem ortodox körökkel, s esetleg az éppen akkoriban szerveződő rózsakeresztes és más titkos társaságokkal?

Sajnos a Molnár-művek nem igazítanak el a kérdésben. Sem előszavaiban, sem fordításaiban, sem naplójában, vagy leveleiben nem találunk, még csak utalást sem, melyről titkos kapcsolataira, vagy érdeklődésére következtethetnénk; egyedül egynémely latin verse adna gyenge fogódzót, ámde e fogódzó bizonytalan voltára éppen Szörényi László mutat rá hangsúlyozottan (Sz. L. előadása a sárospataki Szenci-ülésszakon).

Turóczi-Trostler József ezzel szemben — Dézsi egy megjegyzésére támaszkodva — bizonyosra veszi Molnár Albert ilyesfajta tevékenységét:

„Dézsi szokás szerint a tények puritán rögzítésére szorítkozik, mi azonban nem elégedhetünk meg ennyivel... Minden jel arra mutat, hogy Szenci *Jegyzőkönyvében* két kézzel merített nemcsak a démonológiai hagyományokból — ezt már Bornemisza is megette —, hanem a mágikus, sőt paracelzista irodalomból is, s ez éppen olyan új dolog, mint érdeklődése Boccaccio-ízű novellisztikus tárgyak és humanista anekdoták iránt.” ((TURÓCZI-TROSTLER, 135). A *Jegyzőkönyv* alatt a *Loci communes* értendő, melyet Dézsi nem adott ki, s belefáradván az olvashatatlan szöveg betűzetésébe lényegét így foglalta össze: „ebbe mindenféle hasznos és tanulságos, vagy érdekes történeteket, idézeteket, mondásokat, verseket jegyezgetett fel hallomás után és az olvasott művekből vezérszavak szerint: A vizitündérekről, a daemonok különféle nemeiről; a földalattiakról, akik a kincskeresőket lepik meg, a mágiáról és babonáról, a könyvtárakról; sikamlós és tréfás elbeszéléseket Boccaccio és mások után stb.” (DÉZSI, 245). Nos, mivel ezen *Jegyzőkönyv* jelenleg hozzáférhetetlen, úgy érzem, a további kutatásra az életrajzi adatok fokozott finomítása ad lehetőséget.

Jelenleg úgy tűnik, az életút három csomópontját érdemes vizsgálnunk: a Marburgban töltött éveket; a heidelbergi-oppenheimi időszakot; valamint a Bethlen Gábor mellett töltött utolsó életszakasz, kapcsolatát a Gyulafehérvárra meghívott tanárokkal: Alsteddel és Bisterfeldel.

Miért érdekes Marburg? A marburgi egyetem 1927-es évkönyve választ ad erre, melyből rekonstruálhatjuk Molnár akkori professzorainak listáját. (Itt mondok köszönetet Miklós Dezsőnek, ki a marburgi évkönyvre felhívta a figyelmemet, valamint e cikk megírásában alapvető segítséget nyújtott.) E listából kiderül, hogy míg a protestáns egyetemek többségén három teológiai „tanszék” működött (őszö-vetség, újszövetség és dogmatika), Marburgban, Szenci Molnár ottjártakor nyolc teológiai professzor is oktatott, alkalom nyílt tehát, hogy nem központi, ámde annál érdekesebb kutatási területekkel (démonológia, mágia stb.) is foglalkozzanak. És valóban, néhányukról erősen gyanítható, hogy volt is közülük e titkos tudományok-hoz, ugyanakkor ezek az emberek Szenci atyai jóbarátai is voltak. Itt van mindjárt Raphael Eglinus, másnéven Iconius (1559—1622), ki Molnár lakodalmára írt üdvözlőversében így aposztrofálja magát: „Raphael Eglino, másnéven Iconius professor theologiae Marburgi.” (DÉZSI, 541). A fent említett évkönyv Eglinus más működési területeire is rávilágít: „inkább alkimista, mint teológus Marburgban, Móric őrgrof azonban éppen ezért kedveli.” (HERMCLINK-KACHLER)²¹⁹. Érdekes még róla megemlíteni, hogy svájci születésű, Béza tanítvány; a század végéig berni prédikátor, ám alkimista kísérletei súlyos adósságokba keverik, s csak baráti segítséggel tud megbélyegzetlenül távozni Bernből. Hessenbe megy, ahol Móric megkedveli, alkimista laboratóriumát megvásárolja, s udvari prédikátorának is kinezi. Filozófiai művei közül legjelentősebb Giordano Brunóról (!) írt könyve (Marburg, 1609), apokalipszis-kommentárja (Havoviae, 1611), s *Assertio fraternitatis R.C.* (1618) című munkája (ADB 5:678-80).

Jóval jelentékenyebb tudós Rudolph Goclenius (1547—1628), kit — habár egyoldalúan — a magyar szakirodalom is számon tart. Tolnai Gábor már többször ráirányította a figyelmet *Psychológiájára*, (1597), melynek hatása Molnár prózastílusán kimutatható (TOLNAI 1955, 37-8.) Molnár, mint naplójából tudjuk, 1601-ben ismerkedett meg Gocleniussal (DÉZSI, 33), ám tanítványa éppen a mester szintetizáló filozófiájának kibontakozása idején lett, mellyel aztán Goclenius kiérdemelte a „marburgi Platon” és „keresztény Arisztóteles” jelzőket. A legtöbb összefoglalás hangsúlyozza Goclenius eme érdemeit. Mint megtudjuk, Arisztotelészt tartotta a legtöbbre, ám logikáját már nem fogadta el, itt Ramus követőjének vallotta magát. Ugyancsak elutasította az arisztotelészi etikát, azt rőtta fel Arisztotelésznek, hogy elfordult Platontól. „Azért belőle platonistát csinálni, ahogy azt Bartholomes teszi Giordano Bruno c. könyvében, túlzás lenne” (ADB, 9: 308-12), írja a lexikon, és még az is lehet, hogy ez az utolsó, óvatos kitétel csupán a lexikoncikk-szerző elkötelezett kálinizmusából fakad. Mindenesetre érdekes, hogy Goclenius neve is kapcsolatba hozható valamilyen módon Bruno; a kor legnagyobb hermetikus gondolkodójának nevével. A magyar szakirodalom, sajnos, mindezideig megelégedett Goclenius *Psychologia*-jának hatásvizsgálatával, s kevés figyelmet fordított a tudós filozófiai, valamint természettudományos munkásságára, amit pedig — csupán magyarországi könyvtárakban fellelhető — műveinek címfelsorolása is figyelemreméltóan reprezentál: *Partitionum dialecticarum ex Platone, Aristotele, Cicerone* (1595); *Cosmographiae* (1603); *Astromantica, chiromantica et Phisognomica*, Marburg, 1614; *Astronomica et astrologia...* (1615), stb. Molnár igen jó viszonyban volt Gocleniussal, leveleiben még másokon keresztül is rendszeresen üdvözöltette (akárcsak Eglinus-Iconiust) és viszont. Sőt, Goclenius is ott találjuk a Molnár lakodalmát verssel ünneplők között(meglehangú üdvözlöte elé Molnár írja a címet: „Epithalamium reverendo et clarissimo viro, domino magistro Rudolpho Goclenio seniore, philosophorum nostro aevo parente meritissimo etc.” Mindazonáltal Szenci nem tud, vagy nem akar tudni professzora bölcséleti munkásságáról, s ugyanígy reakció nélkül hagyja Goclenius

vizitációját is, holott erről feltétlen tudnia kellett, mert a kedves professzorát végül is „submagus”-nak emlegető vizsgálatot 1607-ben folytatták. Az egész processzus kiváltó oka az volt, hogy Goclenius üdvözlőverset írt Elich ugyanebben az évben megjelent *De Daemonis*, vagy másként *Demonomagia* című könyvéhez (HERMCLINK—KACHLER, 217). Ezek után már nem csodálkozhatunk, ha Molnártól nem tudunk Goclenius fia, az ifjabb Rudolph munkásságáról sem, aki pedig apja mellett a fizika professzora volt a marburgi egyetemen, s akit kabbalista, asztrológus és chiromantikusként (chiromantika — palmistria, vagy kézjósolás) tartanak számon, s aki egy munkájában csodás balszámot ígér a hadjáratok sérültjeinek (i. h.) — *Tractatus de magnetica curatione vulnerum* (1613)—, bár 1604-ben, Felix Würtz bázeli doktor seborvosló könyvecskéjére még élénken felfigyelt (SZENCI, 454).

Folytatva a sort: e tudós körhöz tartozott Scipio Gentilis altdorfi tanár is, akivel Molnár 1604-ig élénk levelezésben állt. Gentilis (1563—1616) itáliai származású, protestáns meggyőződése miatt hagyja el hazáját. Tübingenben, Wittenbergben tanul, ugyanakkor bátyja Oxfordban lesz professzor. 1586-ban Wittenbergben találkoznak. Ne felejtjük el, hogy ugyanebben az évben, s ugyanitt Giordano Bruno disputál az egyetemen, ki ekkor Németországot (Mainz, Wiesbaden, Helmstedt, Majnafrankfurt stb.) járja. Ha belegondolunk, hogy az idősebb Gentilis bizonyára részt vett Bruno 1583-as oxfordi előadásán, elképzelhető, hogy talán éppen őmiatta jött Wittenbergbe, öccsét látogatni. S így közvetlen csatornát is találunk, melyen keresztül a hermetizmus Scipio Gentilishez eljuthatott. Életrajzi adataihoz tartozik még, hogy bázeli, heidelbergi és angliai tartózkodás után 1590-ben került az altdorfi egyetemre, ahol is haláláig megmaradt, bár nem egyszer kellett szembenéznie vádaskodásokkal, még hivatalos eljárással is (ADB, 8:403-7). Gentilis Scipionak egy a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött munkájából tudjuk, hogy ő maga is védekezett a mágia vádjá ellen: *Apologiam, que se ipse defendit publico de magia judicio commentarius*, Hanoviae, 1607. A kiadás dátuma annak feltételezésére indít, hogy bár ennek a konfliktusnak Molnárnál nem találjuk nyomát, az érdeklődő és jól tájékozott filozofnak bizonyosan tudomást kellett szereznie erről a hozzá közelálló egyetemi körökben lezajlott fontos eseményről. Hallgatásának oka más lehetett, mely a német egyetemi centrumok kettős arculatában rejlett. „Marburgba és Heidelbergbe került magyarjaink megismerkedtek az egyre inkább megmerevedő, skolasztikussá váló, német ortodox-kálvinista teológiával. Ugyanott és ugyanakkor azonban friss levegőt is szívhattak magukba: a latin későhumanizmus költészetét, a sztoikus államelméleti irodalom, a természettudomány néhány ága szintén virágzott; s a katolikusellenes európai front egyik központja volt a pfalzi fejedelemség, ahol ott-honra találtak bizonyos polgári törekvések is.” (ADATTÁR, 1:104). Azt gyaníthatjuk, hogy Szenci Molnár Albert, aki tanulóévei kezdetén Drezdában és Wittenbergben a luteránus klérussal szemben ismételten oppozícióba szoruló filippizmus viszonylag radikális hatása alá került, az idők folyamán egyre inkább az ortodox kálvinizmus felé fordult, s igyekezett elhatárolni magát a kálvinizmus szempontjából kétes hiteltű törekvésektől, ami azt is jelentette, hogy nem volt képes a bölcselet irányába kitörni a teológia keretei közül. Ez természetesen meghatározta történelemszemléletét és politikai állásfoglalását is, amit bizonyítanak életének heidelbergi eseményei.

Jól ismert tény, hogy ebben az időben Pfalz a református egységtörekvések központja, s hogy a heidelbergi egyetem ekkor éli fénykorát. Már Turóczi-Trostler József is rámutatott, milyen sokszínű és nyitott szellemi környezet vette körül Szenci Molnárt Heidelbergben. (A Bernegger-kör érvényesülése Lingselsheim fejedelmi tanácsos révén stb. TURÓCZI-TROSTLER, 118). Politika és világnézet szoros köl-

csönhatására, mely V. Frigyes országában kialakult, azonban csak a legújabb kutatás mutatott rá. Klaniczay Tibor és Szörényi László már felhívta a figyelmet Frances Yates ilyen irányú kutatásaira (YATES 1972), azonban eredményeinek analitikusabb ismertetésére még nem került sor.

Mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a pfalzi új szelek láthatóan nem annyira az egyetemeken, mint inkább a fiatal anhalti herceg, Keresztély nevével fémjelzett választófejedelmi udvartartásban fujdogáltak. Frigyes pfalzi választófejedelmet házassága állította a protestáns országok érdeklődésének fókuszába, ugyanis felesége, Stuart Erzsébet (I. Jakab lánya) révén felcsillant a lehetőség, hogy a leghatalmasabb protestáns ország, Anglia csatlakozását is megnyerjék egy Habsburg-ellenes szövetséghez (v. ö. KVACSALA 1891, 708). Frigyes, illetve a fejedelmi külpolitikát koncepciózus kézzel irányító Anhalti Keresztély helyesen ismerték fel, hogy egy hatékony protestáns egység alapja csakis a felekezeti megbékélés lehet, így kerülhetett sor egy irénikus jellegű, radikális, a természettudományoktól is inspirált mozgalom — a rózsakeresztesek hallgatólágos állami támogatására. (Mindmáig kétséges, hogy a társaság — szervezett formában — ekkor már létezett-e. Mindez azonban másodlagos kérdés, mert a pfalzi politika nem is a szervezetre kívánt támaszkodni, hanem arra a szellemi mozgalomra, melynek reprezentáns gondolkodói apologizálták ugyan a rózsakereszteseket, ám a rendhez valószínűleg sohasem tartoztak. Az ezekhez való kötődés azért volt fontos, mert a világ teljes megértésére törekvő, semmiképpen sem eretnek, ám minden vallási ortodoxiától mentes filozófiájuk hidat látszott verni az anglikán szigetország, a kálvinista Pfalz és a lutheránus német fejedelemségek között. Meg kell jegyezni még azt is, hogy eme kóbor életű, utazó filozófusok rendkívül fontos szerepet játszottak, mintegy építőköveit jelentették a fejedelmi diplomáciának.) Frigyes és Erzsébet uralkodása alatt a rózsakeresztes mozgalommal kapcsolatba hozható valamennyi jelentős teológus és filozófus megfordult Pfalzban, nem különben az európai radikális politikai mozgalmak képviselői, s a szálak mind az anhalti herceg kezében futottak össze. Yates szerint az ebben a szabad légkörben kibontakozó mozgalom tulajdonképpen a reneszánsz és a felvilágosodás közti folytonosság egyik fontos fázisát alkotja (YATES 1972, 25).

Erzsébet révén szabadon áramolhatott be az angol kultúra. Brit színjátszók adják elő produkcióikat a heidelbergi udvarban, itt száll meg rendszeresen a velencei angol követ — kinek útján Anhalt kapcsolatot tart az ottani radikálisok vezetőjével, Paolo Sarpival —, s John Donne is prédikál Frigyes udvari kápolnájában. Pfalz szomszédai, Württemberg és Hessen fejedelmei hű szövetségesek, s kedvelői a titkos tudományoknak is. Móric örgrófról, ki Raphael Eglinust pártolja, már szóltunk; Frigyes, württembergi fejedelem hasonló figura: az ő udvarában tevékenykedik Johann Valentin Andreae, a rózsakeresztes iratok feltételezett szerzője. A holland kulturális hatás is számottevő. Számos holland tudós kerül a heidelbergi egyetemre, köztük Janus Gruter, a neves humanista költő, aki a hercegi könyvtár, a Bibliotheca Palatina vezetője. A fejedelmi diplomácia Csehországban sem tétlen, s a közvetítők itt is kapcsolatban állnak ezoterikus-alkimista körökkel. Anhalt bizalmasa Peter Wok Rožemberk cseh főnemes, ennek bátyja szoros kapcsolatot tart John Dee-vel, az angol matematikussal és mágussal, kinek alapvető hatása az egész rózsakeresztes mozgalomban nyilvánvaló (i. m. 30—40). Még néhány momentum. A heidelbergi kastélyt Solomon de Caus, a francia protestáns építész és mechanikus alkotta, s a vitruviusi elvek alapján ő tervezte a palotakeretet is, ellátva azt különféle titokzatos gépekkel, zenélő szobrokkal, melyek azután misztikus-mágikus légkört kölcsönöztek az udvarnak. Maga Anhalt is tartott alkimistát Oswald Croll személyében, ki hermetikus kabalával foglalkozott, és a fizikában Paracelsus követője volt.

Kétségtelen, hogy eme szellemi nyitottság mögött (mely, azért meg kell jegyezni, szigorúan protestáns keretek közt maradt) az anhalti politika húzódott meg, azon munkálkodván, hogy Frigyeset a cseh trónra, majd a császári székbe juttassa. Ennek a politikának kitűnően alájátszottak a chiliasztikus mozgalommal összefüggő, s hermetikus számmisztikán alapuló jóslatok, melyek dátumokkal kalkulálva az ezeréves birodalom közeli beköszöntését jövendölték. Ilyen volt Simon Studion *Naometria* című kézirata (1604), melyből Andreae is bőven merített *Turris Babel* című könyvében (Strasburg, 1619). E jóslatok 1620 és 23 között várták az antikrisztus országának összeomlását, kellő ideológiai támogatást adván így Pfalzi Frigyesnek a felajánlott cseh korona elfogadásához (i. m. 35).

Az akció azonban, mint tudjuk, meggondolatlanak bizonyult, s Frigyesnek csak „téli királyságra” futotta Prágában. Miután apósa, Jakab, nem volt hajlandó támogatást adni, a többi szövetségesnek is inába szállt a bátorsága, így a Fehér hegyen felálló, Anhalti Keresztély vezette cseh seregnék csak a vereség juthatott osztályrészül a Habsburg csapatoktól. Am a katolikus liga nem elégedett meg ennyivel. Fülöp, spanyol király seregei Frigyes kapitulációja után lerohanták a pfalzi fejedelemséget, s felégetve, kirabolva mindent, nemcsak a fejedelmi családot úzték el, de kíméletlenül elfojtottak mindenféle ígéretesen bontakozó szellemi mozgalmat is.

Am a néhány év alatt, melyet Frigyes uralkodása jelentett (1613—20) valóban jelentős eredmények születtek: A fentiek magyarázzák, hogyan történhetett, hogy egy jelentős nyomdakonzern feje — Johann Theodore de Bry — közel egy évtizedre áttette székhelyét Frankfurtból Oppenheimbe, kizárólag vallási okokból (!), mint maga írta, s vállalkozott, hogy itt kiadja a rózsakeresztes eszmeiség vezető filozófusainak műveit. Az oppenheimi de Bry nyomdából kikerült jelentős művek között van Robert Fludd (1574—1637) angol fizikus és paracelziánus fő műve, az *Utriusque Cosmi Historica* (1617—18), mely munka a reneszánsz mágia és kabala szintézise, kiegészítve az alkimia eredményeivel, s mindez egységbe foglalva a John Dee által képviselt matematikus tradíciótól. Fludd műve tipikusan panszofikus ihletésű, módszeresen feltárva a makro- és mikrokozmoszt hitet tesz a világ harmonikus egysége mellett, s meggyőződéssel hangsúlyozza, hogy a mágia és alkímia segítségével a végső tudomány a beavatottak előtt nem fog rejtve maradni. De Bry publikálja a másik vezető rózsakeresztes filozófus, Michael Maier (1566—1622) műveit is. Maier Rudolf császár alkímistája, majd annak halála után Móricz hesseni örgróf szolgálatába áll, innen viszi munkáit kiadásra Oppenheimbe, majd Frankfurtba. 1617-ben jelenik meg legérdekesebb műve, az *Atalanta fugiens* című emblémagyűjtemény, mely az alkímia szibólumrendszerét dolgozza fel filozófikus kommentárok kíséretében. 1618-ban a *Viatorum, hoc est de montibus planetarum septem* c. Maier mű kerül publikálásra Oppenheimben, melyet szerzője Anhalti Keresztélynek dedikál. Csak érdekességként jegyzem meg, hogy Maier egy másik 1617-ben, Frankfurtban kiadott könyvének — *Symbola aurea mensae duodecim nationum* — magyar vonatkozásai is vannak. Maier itt arról panaszkodik, hogy kevés Magyarországon az aranycsináló, bár régen sok volt. Ezt azzal magyarázza, hogy a hajdani alkímisták, meggazdagodván titkos művészetükből, nyugodalmasabb vidékre költöztek, s most az ő utódaik alkotják a cseh nemességet (SZATHMÁRY, 259—61).

A mondottakon kívül de Bry adta ki Zingreff könyvét, az *Emblematum Ethico-Politicarum*-ot (1619), melynek egyértelmű célja a frigyési politika támogatása volt, valamint Solomon de Caus *Hortus Palatinus*-át (1620) a heideibergi palotakerti misztikus leírásával (YATES 1972, 70—91).

És hol van ezalatt Molnár Albert? Ugyancsak Heidelbergben, illetve Oppenheimben. Fludd monumentális művével egy évben, ugyanabban a városban jelenik

meg Scultetus-fordítása. Úgy látszik, Heidelberg változatos szellemi életéből számára a Scultetus Ábrahám iránya volt az, melyet magáévá tudott tenni. Pedig voltak magyarok, akik felfigyeltek ezekre az új irányzatokra. Cseffei László, az erdélyi ítélmester 1628-ban Fludd-könyveket küldet haza, Magyarországra (KOVÁCS—KULCSÁR, 91—102). De vannak Szencihez közelebb állók is. Már Szörényi László is felfigyelt az Adattár alapján Prágai Andrára, ki 1617-ben Oppenheimben megveszi a *Theologo—Philosophicus, ... Fratribus(que) a Cruce Rosea dictis, dedicata Rudolfo Otreb Britanno* című munkát, melyről maga Herepei is azt állítja, hogy „mint könyvújdonságot, az ugyanott lakó Szenci Molnár Albert is bizonyosan olvashatta” (ADATTÁR, 1:115). Annál is inkább, mert Szenci közeli barátságban állt Prágaival, kinek ugyancsak tulajdonában volt (i. h.) egy 1612-ben kiadott Philippe Du Plessis Mornay-kötet, kiről tudjuk, hogy a kabalát elfogadó, hermetizáló református teológiát alkotott (YATES 1964, 174—6). Befejezve az esetlegesen kiragadott példákat megemlítem még Csanaki Máté nevét, ki diák éveitől kezdve egészen haláláig kapcsolatban állt Molnárral. Csanaki (1595—1637) Németországot, Svájcot és Angliát járt tudós teológus és orvosdoktor, ki Paracelsus hívének vallja magát. De erre még visszatérünk.

Molnár Albert tehát nem adja tanújelét, hogy mindezek hatással lennének rá. Isten áldását kéri ugyan előszavaiban Frigyesre, kenyéradó gazdájára, sőt, Anhaltnak is jut dicséret egy kedves mitologikus allúzió kíséretében: „Nec non Illustrissimum Principem Christianum Anhaltinum, Ascaniae Ducem, superioris Palatinatus Electorii Administratorem, quem ego Germanum Ulyssesem soleo appellare ...” (SZENCI, 495), ám mindebből nem látszik: mennyire értékelte a közvetlen környezetében kovácsolódó, nagyralátó terveket. A szerencsétlen bukás kommentálásában sem jut tovább személyes panaszkodásnál: „Ez könyvnek fordítást azért Oppenheimben kezdtem el és osztán Haydelbergában végeztem el az insegue állapotban; holott a veszedelemkor keményen megsanyargattatvan, és könyveimtől megválva, minden marhaczkanktul megfosztattvan, költöztem ide Hanoviába etc”, írja Institutió-előszavában (SZENCI, 499), arról azonban szót sem ejt, hogy a „téli király” vesztével mit veszített az egyetemes református ügy.

A protestáns remények időleges rombadőlése, valamint a Heidelberg és Oppenheim felégetésével kezdődő harmincéves háború zűrzavaros időszaka ismét vonzóvá tehetette a hazát Molnár számára, a végleges letelepedést illetően is. Valószínűleg Bethlen ama terve is csábította, hogy Kolozsvárt akadémiát létesít, hiszen erről már 1617-ben és 22-ben is hallhatott (ADATTÁR, 1:290), reménye volt tehát egy professzori állás elnyerésére. Sajnos azonban várakozásaiban csalódnia kellett, hiszen még 1630-ban, a *Discursus de Summo Bono* előszavában is csak bizakodni kénytelen a felállítandó főiskola megvalósulásában: „Istenben már bódogul elnyugot Betlen Gabor Vrunk: Ki Testamentomában is az fejedelmi Gymnasiumnak fundálására illendő jövedelmet rendelt ... Mellynek Felseges Fejedelem Asszonyunk és Nagysagos Gubernator Vrunk által való eltellyesedése s-véghez vitele felől, Isten után, igen jó remenségben vagyunk” (SZENCI, 503). Nem igen tudjuk, hogy mi mindent végzett Szenci a 20-as években, feltehetően a fejedelmi diplomáciában is teljesített szolgálatot (Vásárhelyi Judit szóbeli közlése). Az azonban kétségtelen, hogy nem kapta meg az őt megillető megbecsülést, hiszen — mint idézett előszavában panaszodik — adósságai vannak, s nem a fejedelem, csupán Darholtz Ferenc nagylelkűsége menti ki a bajból: „szükölködő állapotomat megszánván olyan segedelmét és annyi költséget nyuytotta ... kedves ajandékával adósságaimbol-is ki menekedtem, és még mostan-is azzal élek az enyimeckel” (SZENCI, 504). Ugyanitt, anyagi problémáin túl meg nem értésről, rosszindulatról panaszodik: „vigasztaltam is magamat

[mármint a *Discursus de Summo Bono* lefordításával] némelyeknek szomorító és kártévő rágalmozások ellen" (i. h.) Mostoha sorsát emlegetik a külföldi professzorok — Alsted és Bisterfeld — sírversei is, melyekben Szencit hazájában száműzöttnek nevezik. Sajnos, mindezek ellenére kétséggel kell fogadnunk a mai napig elfogadott, bár alá nem támasztott feltételezést, hogy Szenci radikalizmusa miatt szigetelődött volna el az ortodox erdélyi egyházban. Azért sántít ez a hipotézis, mert 1629-től végső szakaszába lép a főiskola megszervezése, s az év végére megérkeznek a professzorok is, akik — különösen a szabadabb szellemi irányzatokkal is rokonszenvező Bisterfeld — a korszerű európai művelődés színvonalát hozzák Erdélybe. Irodalomtörténeti kézikönyvünk is hangsúlyozza: „A kedvező művelődési feltételek, a nyugat-európai polgári kulturális és ideológiai központokkal való közvetlen kapcsolat lehetővé tette, hogy a 17. század csaknem valamennyi korszerű, haladó eszmeáramlata — közjük számítva a barokkon túlmutató tendenciákat is — komoly hatást gyakoroljon a magyar művelődésre" (MIT, 2:224). 1631-ben megérkezik Csanaki Máté, az Angliát járt orvos, s Kolozsvárt telepedik le, ahol Molnár is él, kit már diákkorából ismer. Feltehetően együtt irányítják az óvári iskolát (ADATTÁR, 1:279). Szenci tanártársa, Csanaki az, aki 1634-ben, a Molnár Albert halálát okozó pestis inspirálta művében — először magyar nyelven — hitet tesz az Arisztotelészt tagadó új fizika és orvostudomány mellett: „Viszont sok nyavalyák, melyeket gyógyulhatatlanoknak mondanak a Galenus tanítványai meg gyógyíttatnak Paracelsustól és az ő igaz és elmés követőitől" (CSANAKI, 131). A pezsdülő szellemi élet további bizonyítéka az, hogy az új fejedelem, öregbik Rákóczi György, megpróbálja hazahívni Bánfihunyadi Jánost, a Londonban elismert fizikust és alkimistát (ADATTÁR, 1:290). Ezek az emberek mind ismerik és tisztelik Szencit (erről tanúskodnak a professzorok ismert építései), miért vonul hát vissza Molnár Albert? Herepei János, Maksai Öse Péterről írván még azt is föltételezi, hogy Szenci utasította vissza a fejedelem ajánlatát, vagyis „a fejedelem, Szenci Molnár Albertben csalódva, mivel Fehérvárott nem volt hajlandó semmiféle állást elvállalni, ezért netalán az ő helyét óhajtotta volna ezzel (t. i. Maksai Öse Péterrel), a még több tudományt magában elraktározandó ifjával betölteni" (ADATTÁR, 1:293).

Összegezve az eddigieket: Molnár elzárkózásának oka valószínűen az lehet, hogy riasztotta őt az új professzoroknak a teológiától a bölcsélet irányába eltolódó érdeklődése, ugyanakkor a Geleji Katona szemében ő maga is szálla lehetett (lehetőséges, hogy nem elvi, hanem személyi okok miatt), így a két tábor között szükségszerűen egyedül maradt.

Pedig a gyulafehérvári főiskola, professzorai révén, valóban jelentős színvonalat képviselt, s egy időre az európai enciklopédizmus és panszofikus gondolkodás fellegvára, vagy legalábbis keleti előretölt bástyája lett. Alsted személyében olyan főprofesszor került az iskola élére, ki bölcséletében Arisztotelészt, Ramust és a Giordano Bruno által felelevenített Raymundus Lullus-féle kabalisztikus számmisztikát kidolgozó *Ars Magna* igyekezett egységbe kovácsolni (KVACSALA 1891, 450). Maga jól ismerte Brunot, sőt, 1612-ben ő adta ki az olasz filozófus *Artificium perorandi* című munkáját (!), mely Bruno lullizmusának egyik összegezése (YATES 1964, 307). Alsted nyitottságát jelzi az is, hogy a már részben Erdélyből sajtó alá rendezett, s Herbornban, 1630-ban megjelent *Encyclopaedia*-jában több tucat oldalt szentel a kémianak és paracelsista gyógyításnak. Nem tagadja a fémek átalakíthatóságának lehetőségét, az új gyógymódra pedig ezt mondja: „A spagirikus gyógyítás megkísérli a test matematikai-mágikus szerkezetének létrehozását, hogy ezzel alkalmas eszközzé tegye a lélek számára" (THORNDIKE, 5: 651, 6: 436). Alsted *Encyclopaedia*-jának terjedelmes forrásjegyzékében természetesen ott találjuk Cardanusnak a fémek átalakíthatóságáról írt munkáit, nemkülönben Fluddnak már emlegetett szintetizáló munkáját. Alsted reális értékelését megmutatandó érdemes idéznünk Bán Imrét: „Igaz tudományos rendszert Alsted művében hiába keresnénk. Mégis fontos zerepet töltött be kora tudományos életében, nemcsak rendkívül gazdag anyagával, de teljességre törekvésével is. Példát mutatott nála mélyebben szántó gondolkodóknak, Hartlib Sámuel

londoni körének és híres tanítványának Comeniusnak a tudományoknak a polgári fejlődés követelte teljes áttekintésére” (BÁN, 168).

Bisterfeld — részben Alsted nyomdokain haladva, ám ugyanakkor felhasználva az új természet-tudományos világkép Campanellá által még teológiával ötvözött, s Francis Bacontól már racionális kézzel kezelt eredményeit — különösen alkalmasnak bizonyult, hogy fellazítsa az egyházi ortodoxia kereteit, előkészítve a talajt Apáczai Csere János és fegyvertársai részére.

Érdekes megfigyelni a párhuzamot a 10-es évek Heidelbergje és a Rákócziak fejedelmi udvara között. A szellemi pezsgés mindkét helyen erőteljes pánprotestáns politikai aktivitással járt együtt. Pfalz pusztulásával a protestáns Európa Erdélybe vetette bizalmát, s a gyulafehérvári főiskola tanárai a politikai mozgalomból is kivették részüket. „Alsted, Bisterfeld és Comenius a Rákóczi-házban az európai protestantizmus nagy küldetésre hivatott hatalmi tényezőjét látták. Mindhárman hívei voltak a chiliásmusnak, rendíthetetlenül hittek a bibliai jóvendőlésekben, valamint a korabeli megszállott próféták megszállott jóslataiban” (MIT, 2:230). Alsted már 1623-ban írt egy munkát — *Methodus admirandorum mathematicarum* (Herborn) —, melyben a különféle események számmisztikán alapuló előrelátásával foglalkozik, s kalkulációi eredményeképpen meg is állapította, hogy az Anti-Krisztus bukása 60 éven belül kétségkívül bekövetkezik (KVACSALA 1891, 452). Bisterfeld, de különösen Comenius ezen jóslatokat már a Rákócziakra vetítették rá, bízván, hogy Erdély-fejedelme lesz az, aki a katolikus Babilont, a Habsburg-uralmat megdönti. Természetes módon az irénikus mozgalom is otthonra talált az ilyen légkörben. Az evangélikus Európa országait járó skót Johannes Duraeus (John Dury) felhívása, melyben egységre szólítja fel a protestánsokat Erdélybe is eljutott, s 1634 februárjában zsinat ült össze, melynek határozatát (feltehetően Bisterfeld fogalmazványja) el is juttatták Duraeushoz. Az irat kimondja, hogy az egység feltétlen kívánatos Babilon és az Anti-krisztus bukása szempontjából. A határozat aláírói között első Geleji Katona püspök (!), majd Alsted, Piscator és Bisterfeld neve következik, ezután még tíz senior, egy dékán és három pásztor kézjegye (KVACSALA 1891, 461).

A politikai mozgalom Comenius bekapcsolódásával érte el a tetőpontját, aki egy Drábik nevű cseh próféta jóslatai alapján sürgette a Rákócziakat küldetésük teljesítésére. A mozgalom kapcsolatai ismét Angliába vezetnek, ahol Comenius barátai, Samuel Hartlib és felvilágosodott köre lelkesen pártolják az ügyet. Hartlib maga ki is adja a jóslatokat, s személyesen jár el Cromwellnél, hogy támogatást szerezzen az erdélyi törekvésekhez (KVACSALA 1892, 796).

Hartlib és köre furcsa társaság. Műveikben tetőzik a panszofia tana, az egyetemes módszer keresése közben sajátosságosan ötvöződik az új természettudomány, a jól megfigyelt valóság és az alkimia, racionalizmus és a héber kabala hagyományai. Hartlib kétségtelenül a baconi filozófia egyik legjelentősebb propagátorának tekinthető (MAKKAI, 1075—1093). ugyanakkor ő állt centrumában az angol későhermetikus mozgalomnak, írja róla egyik új angol monográfusa (WEBSTER, vö. THOMAS, 270; YATES 1972, 175—81). Összekötő kapocsként tartja hát kezében a reneszánsz hermetizmus utolsó eredményeit, s az új gondolkodás csíráit, mely majd Locke filozófiájában a felvilágosodáshoz vezet.

Mindez azonban már nem tartozik tárgyunkhoz, hiszen ezidőre Szenci Molnár Albert rég halott. Ami a zsoldárfordítót illeti — visszatekintve kiindulási problémánkhöz — csak negatív eredményekre jutottunk. Bisterfeldet halála után a néphagyomány boszorkánysággal gyanúsította meg, mint Bod Péter tudósít róla, azt tartották: ördögös volt (Bod Péter: *Hist. Hung. Eccles*, Tom. II, Lib. III; v. ö.: KVACSALA 1891, 574.) Bisterfeld tudományos munkásságát és egyéb tevékenységét tekintve e hiedelem kialakulása teljességgel érthető. Molnár Albert vajon mivel érdemelte ki Bisterfeldéhez hasonló utóéletét? Vizsgálódásom után is csak azt mondhatom: nem tudhatni. Vagy azt kell feltételeznünk, hogy az énekbeli Molnár Albert nem Szenci Molnár, vagy pedig tovább kell várnunk, újabb, pozitív eredményekre. Azt gondolom, mindkét esetben lesz dolga az irodalomtörténetírásnak.

IRODALOM

ADB, *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig, 1877.

ADATTÁR, XVII. sz. szellemi mozgalmaink történetéhez I., HERPEI (János) cikkei, KESERŰ (Bálint [szerk.]), Bp.—Szeged, 1965.

BÁN (Imre), *Apáczai Csere János*, Bp., 1958.

CSANAKI (Máté), *Az doeg-halalról való rövid elmélkedés*, Kolozsvár, 1634.

- DÉZSI (Lajos), *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, Bp. 1898.
- HERMCLINK (H.)—KACHLER (S.A.), *Die Philipps-Universität zu Marburg, 1527—1927*, Marburg, 1927.
- KOVÁCS (Sándor Iván)—KULCSÁR (Péter), *Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei III*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum IX. (1969), 91—101.
- KVACSALA (János), *Bisterfeld János Henrik élete*, Századok, 1891, 447—78; 544—77.
- KVACSALA (János), *Az angol—magyar érintkezések történetéhez*, Századok, 1892, 709—719; 793—810.
- MAKKAI (László), *Puritánizmus és természettudomány*, Századok, 1964, 1073—1101.
- MIT, *A magyar irodalom története II*, Bp. 1964.
- SZATHMÁRY (László), *Magyar alkémisták*, Bp., 1928.
- SZENCI (Molnár Albert) költői művei, RMKT XVII. sz. 6. STOLL (Béla [sajtó alá rend.]), Bp. 1971.
- THOMAS (Keith), *Religion and the Decline of Magic*, London, 1971, (1973, Penguin repr.)
- THORNDIKE (Lynn), *A History of Magic and Experimental Sciences*, New York, 1923—41, (6 vols).
- TOLNAI (Gábor), *Vázlatok és tanulmányok*, Bp. 1955.
- TOLNAI (Gábor), *Évek, századok*, Bp. 1958.
- TURÓCZI-TROSTLER (József), *Szenci Molnár Albert Heidelbergben*, in T.-T. (J.), *Magyar irodalom-világirodalom II*, Bp. 1961.
- WEBSTER (Charles), *Samuel Hartlib and the Advancement of Learning*, Cambridge, 1970.
- YATES (Frances A.), *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* London, 1964, (New York, 1969; repr.)
- YATES (Frances A.), *The Rosicrucian Enlightenment*, London 1972.

Megjegyzés: E cikket 1974 őszén irtam, 1975 áprilisában elhangzott a debreceni Országos Tudományos Diákköri Konferencián. A cikkben hivatkozott angol szakirodalmat, Frances Yates könyveit később részletesen recenzáltam („Hermetikus filozófia és mágia a reneszánszban”, megjelent: *Világosság*, 1975:7, 443-6.). Szenci Molnár Alberttel kapcsolatos vizsgálódásaimat érdekesen egészíti ki egy nemrégiben megjelent közlemény (VÁSÁRHELYI Judit, *Molnár Albert és a sátán szövetsége*, Itk, 1977:3, 395-403.), amelyben a szerző közli a *Molnár Albert énekében* leírt mondának egy prózai változatát, amelyet 1695-ben jegyeztek be egy Frankfurtban 1633-ban kiadott könyv üres lapjaira. Vásárhelyi Judit a dokumentum ismertetése után kitér a Molnár-korabeli Pfalz szellemi életére — az általam elsőként használt és ismertetett szakirodalom alapján. Molnár és a rózsakeresztesek kapcsolatának értékelésében ugyanakkor tőlem némileg eltérő álláspontra helyezkedik.